

Zsidóellenes intézkedések a Szamos napilapban (1940-1944)

VÁKÁR ZSANETT

BBTE / BBU

E-mail: vakarzsanett@gmail.com

Abstract (The Contemporary Press on the deportations of Jews from Satu Mare, 1940-1944) The anti-Semitism of Nazi Germany had a fatal consequence: a genocide that claimed nearly six million lives. The German-friendly government in Hungary, due to the various anti-Jewish laws, finally removed the Jewish population from the country in 1944 with outstanding efficiency and speed. 437,000 Hungarian Jews were sent forcedly to the Auschwitz death camp, and the total number of the Hungarian Holocaust victims exceeds 565,000. This number also includes the Jews who lived in Northern Transylvania, which territory had been returned to Hungary in 1940. This is how Satu Mare County returned to the Motherland. However, this meant not only a new era for the population of Satu Mare, but also the introduction of the Jewish laws. The present study examines the situation of the local Jews between 1940 and 1944 from the perspective of Szamos, the only local Hungarian-language daily newspaper. The purpose of the research was to reveal how journalists wrote about the "Jewish question", and to identify the mechanisms of political propaganda that leads to the acceptance of the isolation, robbery, and physical destruction of Jews by the Christian population.

Keywords Holocaust; anti-Jewish measures; Someș; political propaganda

Rezumat (Comunicarea măsurilor antievreiești în cotidianul Someș între anii 1940-1944) Antisemitismul Germaniei naziste a avut o consecință fatală: un genocid care a provocat pierderea a aproape șase milioane de vieți. Guvernul ungar a fost atât de solidar cu forțele de ocupație germane în 1944, încât, datorită diferitelor măsuri antievreiești, au reușit să elimine populația evreiască din țară cu eficiență mare și viteză extremă. 437.000 de evrei au fost trimiși în lagărul de exterminare din Auschwitz, iar numărul total al victimelor Holocaustului maghiar depășește 565.000. Acest număr include și evreii din Transilvania de Nord, locuința lor fiind returnată Ungariei în 1940. Astfel în județul Satu Mare au introdus administrația militară maghiară, care a urmărit în mod primordial aplicarea măsurilor antievreiești. Prezentul studiu examinează caracterul și efectul măsurilor antievreiești adoptate de către statul ungar între anii 1940-1944 prin prisma materialelor de presă din Someș, acesta fiind singurul cotidian scris în limba maghiară din Satu Mare. Scopul cercetării a fost dezvoltarea modului în care jurnaliștii scriau despre „chestiunea evreiască”, și identificarea acelei mecanisme de propagandă politică care au condus la acceptarea tacită de către populația creștină izolarea, jefuirea și distrugerea fizică a evreilor.

Cuvinte cheie Holocaust, măsuri antievreiești, Someș, propagandă politică

I. A magyarországi holokauszt

Az úgynevezett zsidótörvényeket Magyarországon a német zsidóellenes törvények mintájára hozták meg, amelyek az ország zsidó lakosságát a politikai, kulturális, gazdasági és társadalmi élet színtereiről fokozatosan kiszorították. Az első zsidótörvényt vagy „egyensúly-törvényt” „a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” névvel hirdették ki. Ez volt az 1938: XV. tc., amely diszkriminatív foglalkozási tilalomként 20 százalékra korlátozta a szabad értelmiségi pályákon a kamarák zsidó tagjainak arányát.¹ A második zsidótörvényként ismert 1939: IV. tc., „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának

korlátozása” érdekében számos értelmiségi foglalkozás gyakorlását teljes egészében megtiltotta, némelyik pályán pedig 6 százalékra korlátozta jelenlétüket. Az 1941: XV. tc., a harmadik zsidótörvény 1941. augusztus 8-án a németországiakhoz hasonló, sőt annál szigorúbb fajvédelmi rendelkezéseket léptetett érvénybe. E három törvénnyel lehetővé tették a magyar zsidóság teljes intézményes elkülönítését a társadalom nem zsidó tagjaitól.² A sokak által csak negyedik zsidótörvénynek is nevezett 1942: XV. tc. pedig már a zsidók tulajdonszerzését korlátozta, és utat nyitott az árjásítás felé.³

A „végső megoldás” életbe léptetése előtt azonban megtörtént még a kamenyec-podolszkiji tömegmészárlás is, amely a magyar holokauszt előjátékának tekinthető. A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (KEOKH) a Felvidéken, Erdélyben és a Délvidéken összegyűjtötte azokat az ún. rendezetlen állampolgárságú zsidókat, akik nem rendelkeztek magyar állampolgári bizonyítvánnyal. Ezek cseh, osztrák, szlovák, később román, horvát és szerb zsidók voltak, akik 1938-tól a németek által megszállt területekről menekültek Magyarországra. A belőlük összefogdosottak tömegeit a magyar hatóságok 1941 nyarán Galíciába vezényelték.⁴ Ezeket a zsidókat marhavagonokban szállították Kőrösmezőre, onnan Galíciába dobták őket át.⁵ Ezután Kolomea környékéről 300-400 fős csoportokban, gyalogmenetben indították őket Kamenyec-Podolszkijba.⁶ A podóliai helység akkoriban a Szovjetunióhoz tartozott, de a náci Németország 1941-ben elfoglalt azt. Miután a németek átvették a zsidókat, a következő hónapokban Galícia és Ukrajna hirtelen kialakított táboraiiban, összesen 35 000 Magyarországról deportált zsidót semmisítettek meg.⁷ Ebben az időszakban kimagasló számú zsidót gyilkoltak meg mindössze két nap leforgása alatt. 1941. augusztus 27-28-án ugyanis a német SS, ukrán fegyveresekkel Kamenyec-Podolszkijban, bombakráterek szélén mintegy 14 000 főt végzett ki géppisztoly-sorozatokkal.⁸ Az erdélyi és máramarosi áldozatok száma feltételezhetően több ezer lehetett.⁹

Mindeközben a honvédségben is megkezdtek a zsidótörvények alkalmazását. Ugyanakkor létrehozták a fegyvertelen honvédelmi munkaszolgálatot, amellyel a 18 és 50 év közötti zsidó férfiakat a hátszági munkálatok elvégzésére kötelezték. A magyar hadba lépés kezdetével a munkaszolgálatos zsidó férfiak jelentős része az ukrajnai frontra került. 1942 közepén a szovjet frontra irányított második magyar hadsereg kötelékébe már mintegy 50 000 fegyvertelen zsidó munkaszolgálatos tartozott. A nehéz fizikai munka, az embertelen bánásmód, a kegyetlen büntetések, az elégtelen élelmiszeradagok és a hiányos öltözet elviselhetetlenné tették számukra a munkaszolgálatot.¹⁰

Magyarországon a „végső megoldást” nemzetközi összehasonlításban is páratlan sebességgel és hatékonysággal bonyolították le, mindössze 112 nap alatt.¹¹ Az 1944. március 19-i német megszállástól kezdődően, valamint Sztójay Döme miniszterelnökké történő kinevezésével az új és elkötelezett németbarát kormány határozottan ellenségesen lépett fel a zsidók ellen. Már március végén – április elején döntöttek, hogy a „zsidókérdést” a németekkel együttműködve, a náci elképzelés szerint fogják megoldani.¹² A megszállók a magyarországi politikai és gazdasági életet teljes egészében ellenőrzésük alá vették.¹³ A Sondersatzkommando, vagyis az Adolf Eichmann alezredes alá rendelt külön-

leges alakulat, a Wehrmacht-egységekkel együtt a zsidótalanítás céljával érkezett Budapestre. A Sondersatzkommando kizárólagos intézkedési joggal tevékenykedett, függetlenül a magyar kormánytól. Munkájukat segítette a belügyminisztérium Endre László belügyi államtitkár irányításával, az egész pedig a Sztójay-kormány tudtával és támogatásával történt.¹⁴

Április 4-én titkos tanácskozás zajlott a belügyminisztériumban. Endre László előterjesztett egy általa kidolgozott rendeletervezetet, amely Eichmann tervével összhangban részletes programot tartalmazott az ország zsidótalanítására. Elrendelte a zsidók lakhelyének kijelölését, majd az összegyűjtésüket, a gettósítást, illetve intézkedett a deportálások megszervezéséről is.¹⁵ Emiatt az országot hat zónára/körzetre osztották fel: I. Kárpátalja és Északkelet-Magyarország; II. Észak-Erdély; III. Észak-Magyarország; IV. a Dunától keletre fekvő déli részek; V. Dunántúl; VI. a főváros és környéke.¹⁶ A kormány április 27-én legalizálta a tervezetet. Eszerint a zsidók számára a nagyobb lélekszámú községekben külön területet jelöltek ki lakhely gyanánt, tízezernél kisebb létszámú településekből pedig nagyobb városokba, községekbe koncentrálták őket.¹⁷ A koncentrációjuk tehát két mozzanatról állt: először vidéki gettókat létesítettek, oda szállították vagy gyalogszerrel hajtották a környék községeiből a zsidókat. Onnan pedig néhány nap múlva átszállították őket a központi gettóba és gyűjtőtáborokba.¹⁸ 437.000 zsidót zsúfoltak össze hét hét alatt kb. 200 vidéki gettóba és gyűjtőtáborba, és mintegy 150 átmeneti gyűjtőhelyre (zsinagógák, iskolák, hitközségi épületek).¹⁹

Az orosz haderő közelsége miatt Kárpátaljáról (VIII. csendőrkerület) és Erdélyből (X. csendőrkerület, továbbá a IX., amelyhez Szatmár vármegye is tartozott) kezdték el a deportálásokat.²⁰ Május 15. és július 7. között, hivatalos kimutatások szerint, összesen mintegy 437.000 főt szállítottak el a vidéki gettókból. 70-90 főt zsúfolva egy-egy teher- vagy marhavagonba, a nyári hőségben, élelem és víz nélkül. Legfeljebb egy vödör vizet és még egy üres vödröt kaptak vagononként, a szükségletek elvégzéséhez. Ilyen körülmények között sokan már a többnapos út során kiszenvedtek.²¹ A deportálások levezetését a csendőrség, városokban a rendőrség, a közigazgatási apparátus, és többek közt a MÁV személyzete együttesen hajtotta végre. A csendőrök egészen Kassáig kísérték a szerelvényeket, ahonnan a német felügyelet átvette a szállítmányokat. Számos visszaemlékezés szerint azonban sokkal brutálisabb volt a magyar csendőrök bánásmódja.²² Olyan ütemben és olyan mértékben érkeztek a magyarországi zsidókat szállító vagonok, hogy a német hatóságoknak „korszerűsíteni” kellett az auschwitzi haláltábor. Szükségessé vált a krematóriumok felújítása, és nagy gödröket ástak azon tetemek elégetéséhez, amelyek nem kaptak helyet a krematóriumokban.²³ Mindez tovább növelte a halálba küldöttek szenvedéseit és megaláztatását. Amikor például a gázkészletek átmenetileg kimerültek, magyar zsidók ezreit élve a lángoló gödrökbe kényszerítették.²⁴

A további deportálásokat Horthy Miklós kormányzó 1944. július 7-én állította le, bár addig eltűrt vagy támogatott minden zsidóellenes intézkedést. Így azonban a zsidóság egy része megmenekült. Mivel a főváros zsidóságát, beleértve a vidékről vagy külföldről Budapestre menekülteket már nem tudták deportálni.²⁵ A holokauszt során megbízható becslések szerint hatmilliónyi emberi

pusztult el, ez a világ akkori teljes zsidó népességének több mint egyharmadát jelentette. A magyar holokauszt minden bizonnyal 565.000-nél is több áldozatot követelt. 600.000 főre becsülik a meggyilkoltak számát, noha a rendelkezésre álló forrásanyagok nem teszik lehetővé a pontos meghatározást.²⁶

II. Módszertani megfontolások

Jelen tanulmány egy földrajzilag kiterjedtebb régióra, egész Szatmár vármegyére fókuszáló kutatás részlete, amely abból a célból készült, hogy rávilágítson, miként jelent meg az antiszemitizmus a második világháború korabeli Szatmár vármegyei újságok hasábjain. A kutatásomban a vármegye összes akkoriban megjelenő sajtóorgánumát elemzem. Jelen tanulmány azonban a megyeszékhely egyetlen magyar nyelvű napilapjára, a *Szamosra* összpontosít. Hogy egyetlen volt, azt a Kuszálík Péter által kidolgozott adatbázis,²⁷ illetve a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban, a Szatmár Megyei Könyvtárban és a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban végzett kutatásaim is alátámasztják. Ez a sajtótermék jelentette ugyanis a korabeli Szatmárnémeti magyar lakossága számára az írott sajtót, és egyben az elsődleges információs forrást is. Az empirikus korpusz vizsgálatát a budapesti Országos Széchényi Könyvtár mikrofilmtára biztosította, ugyanis a közelebbi, kolozsvári és szatmárnémeti könyvtárakban mindössze néhány lapszám található meg. Napilap lévén viszont a *Szamos* 1940–1944 között megjelenő öt évfolyamának mélyreható vizsgálata túlságosan tág merítés lett volna. Így a kutatás három fókuszperiódusra korlátozódik.

Az első az *1940. szeptember–decemberi periódus*, amely információkkal szolgál a II. bécsi döntés utáni új magyar éra megértéséhez, ugyanis Észak-Erdély részeként Szatmár vármegyében is felváltja a korábbi román polgári közigazgatást az ideiglenes magyar katonai közigazgatás. A magyar honvédség bevonulása ezekre a területekre szeptember 5-től 13-ig tartott, Szatmár vármegye így került huszonnégy évnyi román fennhatóság alól újra magyar irányítás alá. Ez azt is jelentette az észak-erdélyi zsidóság számára, hogy a Magyarországon már érvényben levő, 1938-as és 1939-es zsidótörvényeket erre a régióra is kiterjesztik. A második fókuszperiódus *1941. május–szeptemberre* korlátozódik, amelynek legfontosabb történelmi eseménye a korábban már említett, augusztus 27–28-i kamenyecpodolszkiji mészárlás. Ezt a magyarországi holokauszt első népirtásaként, és egyben a holokauszt történetében az első olyan eseményként tartjuk számon, amely ötszámjegyű emberi életet követelt. Az utolsó fókuszperiódus *1944. január–júliusát* foglalja magába, ez a „végső megoldás” gyakorlatba ültetésének ideje, amelyet Magyarország kimagasló hatékonysággal és extrém gyorsasággal vitt véghez más, a németek által elfoglalt régiókhoz képest. Meggyőződésem, hogy az ezen periódusok során megjelent lapszámok elegendő forrásanyagot biztosítanak, és reprezentatív mintaként szolgálnak ahhoz, hogy ezek tükrében releváns következtetéseket vonhassak le Szatmárnémeti zsidó lakosságának vészkorszakbeli sorsára vonatkozóan. Beleértve a szociális kirekesztést és a faji kérdést, a ki- és áttelepítéseket, a munkaszolgálatot, a zsidók fokozatos politikai-gazdasági-társadalmi ellehetetlenítését, illetve az összegyűjtésüket, a gettósítást és a deportálást is.

A három fókuszperiódus ideje alatt megjelent összes *Szamos*-lapszám az elemzés részét képezi, összesen 374 darab cikkről van szó. Ezt a feldolgozást először a kvalitatív tartalomelemzés módszerével végeztem el: a zsidókat érintő cikkek kiválasztása után azokat kronologikus sorrendben elemző-értelmező módszerrel feldolgoztam. Ez a következőképpen valósult meg: a kutatómunka során megfigyeltem és lejegyeztem a közvetlenül megtapasztalható tényeket, majd ezen tények jelentéseit, szerepeit, értékeit értelmeztem.²⁸ A könnyebb értelmezhetőség és átláthatóság érdekében egyes fókuszperiódusokon belül további tartalmi kategóriákat állítottam fel, mint például *kereszténypárti véleményanyagok, belföldi zsidóellenes intézkedések, belpolitika, külföldi zsidók helyzete, kormánypárti elköteleződés, zsidóellenes intézkedések, bűncselekmények és kihágások, illetve a deportálást követő időszak eseményei*. Munkám során olyan történelmi-politikai adalékanyagokat illesztettem az elemzésbe, amelyek segítenek rávilágítani a cikkek háttéreseeményeire, valamint a következtetések levonására is.

III. Szatmárnémeti és a *Szamos* napilap

Szatmárnémeti nemcsak megyeszékhely, hanem szabad királyi város is volt. Az 1715. évi 109. Törvénycikk szavatolta a szabad királyi városi státust.²⁹ Akkoriban azonban a letelepedett zsidókra tiltó és gátló intézkedések vonatkoztak. Amikor viszont az 1830-as évek végétől ezeket az intézkedéseket eltörölték, a városban a zsidók lélekszáma látványosan megnőtt (1869-ben 1357 személy, 1900-ban 5287 és 1930-ra már 11.533 személy). Kezdetben leginkább mezőgazdasági terményekkel kereskedtek, majd a 19. század utolsó évtizedeire a gazdaság modernizálásában már fontos szerepet vittek.³⁰ Az első üzemeket, gyárakat és pénzügyintézeteket ők alapították, a város fejlődésének gazdasági és művelődési szempontból is fontos tényezői voltak. 1910-re a szatmári gyáripar 20 százaléka zsidókézen volt, az ügyvédek 40, az orvosok 50 százaléka volt zsidó.³¹ Az első hitközség 1842-ben alakult, ezt hivatalosan csak tíz évre rá ismerték el. 1858-ban pedig megépült az első zsinagóga is. A szatmárnémeti Erdély egyik legnagyobb hitközségévé vált. A közművelődési műsorok magyar és héber nyelven is szóltak. A városban élénk és hatékony szellemi és vallásos nevelés folyt, ebben a tekintetben a status quo ante hitközség volt az egyik élenjáró.³² 1921-ben a 32 erdélyi zsidó népiskolából három Szatmár megyei volt, amelyekben 1918-ig magyar, majd a zsidóság tiltakozása ellenére román nyelven oktattak.³³ A Hirsch-féle héber nyomda Románia-szerte a legnagyobbak számított. A zsidó értelmiségiek a kultúraszervezés, az újságírás, a lapszerkesztés és az irodalom területén is buzgón ügyködtek. Az 1927-ben alapított kórház a legnagyobb zsidó intézmény volt a városban.³⁴

Az 1941-es népszámlálás adatai azt mutatják, hogy Szatmár vármegye 483.358 lakosa közül 34.983 fő izraelita vallású volt.³⁵ Ez 7,23 százalékos zsidó kisebbségi arányt jelentett. A régió nagyobb városai voltak Nagybánya 3623 zsidó lakossal, ami az összlakosság 16,9%-át tette ki, és Nagykároly 2329 zsidó lakossal, ami 13,7%-ot jelentett a teljes lakosságból.³⁶ A régió központja pedig Szatmárnémeti városa, amely lakosságának mintegy negyedét, 24,9%-át a zsidó közösség tette ki, 12.960 személlyel.³⁷

IV. 1. A Szamos 1940. szeptember–decemberi cikkei

Az első fókuszperiódus tehát a második bécsi döntés utáni új magyar éra milyenségére világít rá. A magyar honvédség szeptember 5-én lépte át a határt Szatmárnémetinél, Máramarosszigetnél és Nagykárolynál; a gyorshadtest bevonulása a visszacsatolt területekre szeptember 13-ig tartott. A *Szamos* akkori felelős szerkesztője Figus Albert, a kiadótulajdonos pedig a Szabadsajtó RT. volt. A lap hétfőtől szombatig naponta jelent meg, nagyformátumú, fekete-fehér, nyolcoldalas, a hétfői és az ünnepi számok pedig 10-12 oldalasok voltak. Rovatokba szerkesztett, vélemény- és híryananyagait tekintve is színes volt: hírek szerte a nagyvilágból, tudósítások, hírhátterek, vezércikkek, kommentárok. És nemcsak Európára korlátozódott a figyelmük, hanem Japánra, a Közel-Keletre és az Egyesült Államokra is. Magyarázták a háborús eseményeket, de a különböző területfoglalások és -vesztések, taktikai lépések, illetve egyezmények jelentőségeit is. Átvettek beszámolókat és elemzéseket olasz, német és angol lapokból, és nagyon sok hírügynökségi adattal is dolgoztak, nemcsak az MTI-vel, hanem a németországgal és a Reutersszel is. Ilyen szempontból tehát minőségi újságírásnak nevezhető a *Szamos*ban lévő, és tartalma meg is felel a lap politikai irányultságának.

Ujjongó és lázas hangnemben írtak az első szeptemberi számokban, amikor várták a bevonuló magyar csapatokat, és egyúttal a románokkal távozó, korábbi közigazgatás megszűnését. Beszámoltak a távozó románság fosztogatásairól a még fel nem szabadított területeken, illetve folyamatosan tájékoztattak a különböző hivatalok átállításáról. Valamint, az új érához igazodva, a Magyar Királyi Honvéd vezérkar fontos rendeleteiből is közöltek.

A zsidókkal kapcsolatos írásaik három csoportba sorolhatók: *kereszténypárti véleményanyagok*, *belföldi zsidóellenes intézkedések* és a *külföldi zsidókat érintő cikkek*.

A *kereszténypárti véleményanyagok* markánsak és gyűlöletkeltők. Elsőként arról számoltak be, hogy bár a baksisalapú román rendszer jó lehetőséget adott a zsidóknak, hogy állampolgárságukat a számukra Eldorádót jelentő országban görbe utakon biztosítsák, ez a korszak lezárult. Mert a zsidóság számára az anyaországhoz való visszacsatolás minden bizonnyal a „jogtalanul szerzett” állampolgárságuk revízióját hozza magával. A parlamentben már elő is készítették a vonatkozó törvénytervezetet, tájékoztattak (*Szamos*, 1940. szept. 11., 2.). Továbbá szerénységre szólították fel a zsidókat: ne színleljenek örömet, mert a szenvedést a magyarsággal közösen nem vállalták a román uralom idején. A szerkesztőség a szatmári magyarság nevében kijelenti, hogy nem akarnak a zsidókkal közös táborba tartozni (*Szamos*, 1940. szept. 11., 4.). Későbbi vezércikkeik úgy mutatták be az antiszemita nézeteikről elhíresült Baross Szövetséget, mint akik a keresztény magyarság szolgálatába állva ténykednek (*Szamos*, 1940. dec. 5., 1.). Ujjongva fogadták a szövetség törekvéseit arra vonatkozóan is, hogy a gazdasági erőforrások keresztény kézbe történő juttatását szorgalmazzák (*Szamos*, 1940. dec. 15., 5.).

A *belföldi zsidóellenes intézkedésekről* napirendi témaként számoltak be. Elsőként Pál Gábornak, az országgyűlési képviselők erdélyi csoportja elnökének egyik nyilatkozatát közlik, amely szerint a magyarsággal való közösséget a zsidóság nagy része megtagadta. Ugyanakkor azt is megjegyezte a politikus, hogy

a közelgő zsidótörvény megalkotásakor figyelembe kell venni, hogy bizonyos zsidók segítették az erdélyi magyarságot a létfenntartási küzdelmük során (Szamos, 1940. dec. 4., 2.). Mindeközben pedig gróf Teleki Pál miniszterelnök is nyilatkozott a harmadik zsidótörvény előkészítésével kapcsolatban: kijelentette, hogy kizárólag egységes, európai rendezéssel lehet megoldani ezt a kérdést. Véleménye szerint tovább nem megengedhető, hogy zsidók és nemzsidók „keveredjenek”. Teleki úgy vélte, nem szabad zsidó, félzsidó vagy stróman kezekben hagyni az ország gazdasági életének kulcspozícióit (Szamos, 1940. dec. 5., 2.).

Megírták azt is, hogy Vitéz Bajor Ferenc tábornok eltiltotta a zsidó vállalkozókat és iparosokat a keresztény templomokon, temetőkön és kegyhelyeken végzendő ipari munkálatoktól (Szamos, 1940. okt. 27., 3.). Továbbá arról is közzétett egy rendeletet, hogy megkezdődik a zsidó alkalmazottak négyötöd részének haladéktalan felváltása keresztény munkaerővel (Szamos, 1940. nov. 7., 3.).

A *külföldi zsidók helyzetének kategóriájában* beszámoló található arról is, hogy a vasgárdisták tevékenysége miatt sok honos, román zsidó szökik át a határon, emiatt a határt lezárták, és visszatérésre kényszerítik azokat, akik már átjöttek (Szamos, 1940. szept. 27., 3.). Ugyanitt legtöbbször romániai zsidókra vonatkozó információkat találunk, de néhány rövidhírben a környező országok zsidótörvényeiről és az ottani helyzetről is hírt adtak.

IV. 2. A Szamos 1941. május–szeptemberi cikkei

Ebben az időszakban az előző évinél valamelyest többször írtak a zsidókról. E fókuszperiódus legtragikusabb eseménye az augusztus 27–28-i kamenyec-podolszkiji mészárlás volt. Itt is három csoport különíthető el: *a hazai zsidókat érintő hírek, a külföldi zsidók sorsával foglalkozó írások, valamint olyan belpolitikai intézkedések és politikusi nézetek, amelyek a zsidók hátrányos megkülönböztetése mellett foglaltak állást.*

A *hazai zsidóügyek* kategóriájában elsősorban a helyi zsidókat érintő írásokat olvashatunk. Például arról tájékoztattak, hogy teljesen „zsidómentesen” zajlott le a szatmári hetipiac, hiszen a zsidó iparosok lejárt engedélyeit nem újították meg (Szamos, 1941. máj. 31., 6.). Azt is megtudjuk, hogy a magyar csapatok bevonulása óta az iparhatóság által kibocsátott 412 új iparigazolvány közül mindössze egyet állítottak ki zsidó személy részére. Valamint kötelezővé tették, hogy a zsidó bérkocsisok szombaton is előállítsák fogataikat, ugyanakkor esetükben is elkezdték a személycserét (Szamos, 1941. jún. 21., 3.). A város törvényhatósági bizottságának közgyűléséről is beszámoltak: egyhangúan elfogadták a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának alapján kiállított tanúsítványokért szedhető díjakról szóló rendeletet (Szamos, 1941. jún. 26., 2.). Később a Baross Szövetség által közölték: a város két mozgószínházában vetítik a *Jud Süss* című antiszemita filmet. A film főszereplőjét pedig rafinált pénzügyi cselszövőként, mérhetetlen becsvágyú, kegyetlen és alakoskodó figuraként mutatták be (Szamos, 1941. júl. 10., 7.).

Mindemellett fontos megjegyezni, hogy Szatmárnémetiben a zsidó lakosság nagy része külön városnegyedben élt, amelyet már 1941-ben gettóként említettek. Negatív és megvető hangnemben írtak a lakókról, elkeserítő képet festve az ottani életkörülményekről. Igencsak aprólékos beszámolójuk szerint az itt élő zsidók

mindenféle kétes üzlettel foglalkoznak, messzire elérő összeköttetések vannak, életformájuk pedig leginkább a középkori gettók világát idézi. Fittyet hánynak ugyanis a közegészségügyi szabályokra, így nem meglepő, hogy a város legtöbb tifuszos és trachomás betege innen kerül ki. A szerkesztőség úgy vélte, a legutóbbi razzia igazolja, hogy a gettó reformra szorul. A legszomorúbb „az a szenny, piszok volt, amelyet a gettó tömeglakásaiban tapasztaltak. Kihúzták az egyik helyen a fiókot, és egy döglött patkány hulláját találták meg. Nyolcan-tizen élnek a szelőlötlen, összezsúfolt lakásokban” (Szamos, 1941. jún. 12., 3.). E téma kapcsán a büntetőbíró hét ügyeiről is beszámoltak, megjegyezvén, hogy a szatmári gettóban élő zsidók jellemzően kiskorúakkal intéztetik az üzleteiket, mert ezáltal kibújhatnak a felelősség alól (Szamos, 1941. szept. 10., 6.). Közzétettek ugyanakkor rendőrkapitánysági közleményeket is, ami esetünkben érdekes lehet az az egyik rövidhír. Megírták ugyanis, hogy két-két évre kitiltottak Szatmárnémeti területéről három izraelita személyt, őket ugyanis „a közrendre, az államgazdaság érdekeire aggályos”-nak találták (Szamos, 1941. jún. 19., 7.).

A *belpolitika* témakörben elsőként egy olyan cikket találunk, amelyben az Erdélyi Párt programját ismertetik az olvasókkal. A párt a *Helyet a keresztényeknek!* jelszó szellemében a keresztény Magyarországért kívánt harcolni: „...az erdélyi magyarság testéről önként levált zsidósággal szemben helyeslünk és sürgetünk minden olyan törvényes és kormányintézkedést, mely a kérdés általános európai rendezéséig a zsidóságot a nevelés, a közvélemény-alakítás és jogszolgáltatás területéről teljesen kizárja, a gazdasági életben pedig sürgős módot nyújt arra, hogy helyüket magyar szakemberek foglalhassák el” (Szamos, 1941. máj. 31., 4.). Később azt is megírták, hogy a párt egy olyan tervezetet kíván a kormány elé terjeszteni, amely hadmentességi adót vezetne be a zsidók számára (Szamos, 1941. aug. 26., 6.). Az erdélyi politika körén túlmenően, a magyarországi döntéshozatal és törvényhozás berkeiből is közöltek számos jelentést. Megírták, hogy rövidesen napirendi pontra kerül a harmadik zsidótörvény még gróf Teleki Pál által hátrahagyott javaslatának a megvitatása is. Bárdossy miniszterelnök pedig hozzákezdett programja végrehajtásához, egyebek között Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter törvényjavaslatának a megtárgyalásához (Szamos, 1941. jún. 10., 2.). Ez másnéven fajvédelmi törvényjavaslatként volt ismert, amelynek kapcsán tájékoztatták az olvasókat, hogy kötelező orvosi vizsgálatot rendelnek el a házasságkötések előtt, illetve ennél is fontosabb pontja az, amely megtiltja a nem zsidók és a zsidók közti házasságot. Azt is tudatták, hogy ki számít zsidónak: akinek legalább két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született, illetve aki maga is izraelita hitfelekezeti tag (Szamos, 1941. jún. 18., 4.). E törvényjavaslat mellett egy szerzői minőséget nem vállaló vezércikkben is állást foglalt a szerkesztőség. Mint azt írták, két fő indok áll e javaslat létjogosultsága mellett: a faji kérdés és a népegészségügyi-népszaporodási szempont. A következőképpen érvelnek, igencsak markánsan: „Helyes, szükséges és örvendetes tehát, hogy a kormány generális intézkedéssel nyúl bele ebbe a problémába, s [...] elzárja az útját annak, hogy házastársak egymást és ivadékaikat megfertőzzék. Egészsége-sebb, teherbíróbb, ellentállóbb, boldogabb generáció fog felnőni az új intézkedés eredményeként. [...] Hogy milyen nagy arányokat öltött a nemkívánatos fajkeve-

redés, mutatja az az adat, hogy 1939-ben a megkötött házasságok csaknem 10%-a volt kevert. El kellett zárni az útját ennek a káros folyamatnak” (Szamos, 1941. jún. 19., 1.). A téma kapcsán később arról is írtak, hogy aggódva fogadták a házassági tilalom javaslatát azok, akik „a szeretet jegyében” gondolkodnak, mivel ez a nürnbergi törvénykezésnél is szigorúbb koncepció, emiatt a törvényhozók készek enyhítéseket foganatosítani (Szamos, 1941. jún. 24., 4.). Egy későbbi cikk is a zsidók hátrányos megkülönböztetését érinti: a zsidó ügyvédek esetébeni zárt szám alkalmazása körüli vitáról számolnak be. Az illetékesek kérvényezték, hogy a visszacsatolt területekhez hasonlóan a trianoni országrészekben is lépjen érvénybe a rendelkezés (Szamos, 1941. jún. 26., 4.)

A *külföldi hírek* kategóriába a korábbi fókuszperiódushoz hasonlóan számos rövid írás sorolható, amelyek a német haderő által megszállt területeken életbe léptetett zsidóellenes intézkedésekről tudósítanak. Horvátország, Bulgária, Franciaország és Besszarábia zsidóügyei mellett leginkább a Románia-beli híreket teszik közzé. Beszámoltak például a jászvári tömeges zsidó kivégzésekről, tömören, tárgyilagosan (Szamos, 1941. júl. 2., 2.). Ezek mellett Adolf Hitler személyét, politikáját és Németország felemelkedéséért vívott erőfeszítéseit méltatták (Szamos, 1941. jún. 24., 1.).

A kategória legfontosabb írása a külföldről menekült zsidókat érinti: közölték ugyanis, hogy a galíciai zsidók visszaköltözhetnek Máramarosból a szülőföldjükre. Amint az fentebb is olvasható, a rendezetlen állampolgárságúakként is emlegetett hontalan zsidók összegyűjtését 1941 nyarán kezdték meg. Ma már tudjuk, hogy augusztusban Szatmárnémetiről mintegy 1000 főt deportáltak Kamenec-Podolszkijba.³⁸ Ezekről a deportálásokról a *Szamos* kevés információt közölt, azt is ferdítve, de kétségtelen, hogy erről is írtak az újságban. Tudatták az olvasókkal, hogy Ajtay Gábor Máramaros vármegyei alispán felhívásában kihirdette, hogy a galíciai zsidók életlehetőségei a harmadik zsidótörvénnyel megszűnnek. Viszont örvendetes, hogy a honvédek Galícia nagy részét felszabadították, Ajtay hivatala pedig készségesen támogatja őket hazatérésükben. Mivel az oroszok sok települést kiürítettek, ott immáron lakóházak és földterület áll a zsidók rendelkezésére. Amint közölték, a többi határmenti megye vezetői is erre fogják felszólítani az érdekelteket (Szamos, 1941. júl. 19., 6.). Július 25-én már be is számolnak egy, az országból való kiutasításról: két nagykárolyi zsidó családról bebizonyosodott ugyanis, hogy galíciai illetőségűek (Szamos, 1941. júl. 25., 5.). Egy későbbi lapszámban azonban a korábban dicsért „galíciai életlehetőségeket” már ellentmondásosan, negatív szemszögből mutatták be. A *Honvéd Haditudósítószázad* vonatkozó írását közölték, amely lefesti, hogy milyen kép fogadta a honvédeket a „szovjetparadicsom”-ban: „Piszkosak, nyomorúságosak a házak és utcák, de százszorta kétségbeejtőbb az a kép, amit az itt élő emberek tömege mutat. Victor Hugo szánandó figurái ezek – amint fosztogatva, koldulva, éhesen csatangolnak a füstölgő romok között. [...] Rettentő bűz: ez a specialitása az elfoglalt szovjet városoknak” (Szamos, 1941. szept. 6., 8.).

IV. 3. A Szamos 1944. január–júliusi cikkei

Ez az időszak a „végső megoldás” gyakorlatba ültetésének ideje. A Szamost lapozgatva kijelenthető, hogy ezen időszak utolsó periódusa folyamán egyetlen olyan oldal sincs, amelyen a lap legalább egy cikkben ne „zsidózna”. De sokkal gyakoribb az az eset, amikor oldalanként két-három vagy akár négy, zsidókat érintő korlátozással foglalkoztak. A kategóriák a következők: *kormánypárti elköteleződés, zsidóellenes intézkedések, bűncselekmények és kihágások*, illetve *a deportálást követő időszak eseményei*. Fontos megjegyzés viszont, hogy a Sztójay Döme miniszterelnöki kinevezése előtt, tehát 1944. január 1-jétől március 22-ig a zsidókról hátrányosan megkülönböztető hangnemben egyáltalán nem írtak, de még csak a keresztény értékeket sem szajkózták.

A *kormánypárti elköteleződés/szélsőjobboldali meggyőződések* írásai tehát egyértelműen a német megszállással és a Sztójay színrelépésével megváltozó politikai helyzet következtében kaptak helyet. Elköteleződéssel indítanak az újonnan alakult kormány mellett, majd egy Magyar Távirati Irodától (MTI) átvett jelentésben közlik, hogy német csapatok érkeztek Magyarországra. Mindez a kölcsönös támogatás jegyében, a háromhatalmi egyezményben szövetkezettekkel, a közös ellenség ellen történik – olvasható a jelentésben –, azért, hogy hatékonyan védekezhessenek a bolsevizmus ellen. Ezután közlik, hogy Horthy kormányzó a berlini követet, Sztójay Dömét bízta meg kormányalakítással, aki immáron egy személyben miniszterelnök és külügyminiszter is (*Szamos*, 1944. márc. 23., 1-2.). Később MTI-jelentés által közlik a miniszterelnöknek a tengerentúli magyarsághoz intézett rádióüzenetét. A felszólalás központi gondolata, hogy a magyar nemzetnek élet-halál harcot kell vívnia a Német Birodalommal szövetségében. „Ezért küzdünk, és ezért távolítjuk el a zsidókat, a bolsevizmus szálláscsinálóit, a magyar életből és a magyar földről. [...] A világon szétszóródott magyarság helyére betört a keleti fajú zsidóság. A magyarság ősi jogait akarjuk megvalósítani akkor, amikor az országot megtisztítjuk a zsidóktól, és megteremtjük azt a helyzetet, hogy fiaink ne legyenek kénytelenek külföldön keresni boldogulásukat” (*Szamos*, 1944. máj. 24., 1.). Sztójay egy másik beszédében pedig azt hangsúlyozza, hogy a kormány új, tiszta, keresztény erkölcsű, jobboldali, fajvédelmi politikát folytat, a zsidókérdést pedig gyökeresen meg fogja oldani (*Szamos*, 1944. máj. 24., 6.).

Vitéz Endre László belügyi államtitkár szolgálattételre rendelése után mondott rádióbeszédének a szövege MTI-közleményben is olvasható volt: „...a zsidóság mindenkor magáévá tette a célt, hogy a nem zsidó nemzeteket maga uralma alá hajtssa. [...] Hitler megszüntette ezeket a célokat és törekvéseket. Nekünk is szükségünk volt a német példára és a zsidósággal való harcba szállásra” (*Szamos*, 1944. jún. 26., 2.).

Egy másik politikus, Vitéz Kolosváry Borcsa Mihály sajtóért felelős államtitkár terveit a *Hétfői Magyarország* című újságból átvéve közölték. Kolosváry sajátos államtitkári pozícióval bírt: ő látta el a sajtóval, rádióval, könyvkiadással kapcsolatos ügyek intézését. Érdemeit méltatva beharangozták, hogy már megbízatása első napján 29 lap betiltását szorgalmazta (*Szamos*, 1944. ápr. 18., 3.). 1938-ban 230 zsidó sajtóterméket szüntettek meg, közölték később abban az MTI-je-

lentésben, amelyben a szellemi élet megtisztításáról szónokolt a kormánybiztos (Szamos, 1944. máj. 22., 2.).

Ebben az évben a *zsidóellenes intézkedések, rendeletek* kategória tartalmazza a legtöbb cikket. Március 31-én a teljes címlapot a legújabb rendeletek ismertetésének szentelték. Az első kijelenti, hogy zsidó lakásokban tilos nem zsidókat háztartási alkalmazottként foglalkoztatni. A második kimondja, hogy elbocsátják a zsidókat az állami, törvényhatósági, községi, közalapítványi, közüzemi szolgálatból. Valamint megszüntetik a közmegebízataikat közjegyzői és helyettesi, hites tolmácsi, bírósági szakértői, szabadalmi ügyvivői minőségekben is. Továbbá május 31-ig minden zsidó ügyvédet törölnék az ügyvédi kamarákból. A harmadik rendelet szerint április 30-ig megszüntetik a zsidók sajtókamarai, szín- és filmművészeti kamarai tagságát is. A következő alcím részletekbe menően magyarázta, hogy ki tekintendő zsidónak az 1941. évi XV. törvénycikk alapján. Aki félvér (tehát két nagyszülője keresztény, kettő pedig zsidó), az csak abban az esetben nem számít zsidónak, ha kereszténynek született, vagy ha hétéves kora előtt átkelesztelkedett. Kivételes helyzetben pedig csak azon zsidók vannak, akik különböző (egyébként nagyon nehezen kivívható) vagy többször elnyert kitüntetésekben részesültek. Ezekon kívül még két kötelezettségről számoltak be az MTI nyomán ezen a címlapon: a sárga csillag kötelező viseléséről, minden hatodik életévét betöltött zsidóra nézve, illetve a gépjárművezetői engedélyek bejelentéséről (Szamos, 1944. márc. 31., 1.).

A továbbiakban, március 29. és június 5. között hatvan különböző hírt, felhívást, rendeletet, közleményt, MTI-től átvett anyagot jelentettek meg a naponta bővülő, diszkriminatív kormányrendeletekről, a gazdasági-társadalmi-politikai ellehetetlenítésükre vonatkozóaktól kezdődően egészen a gettóba zárásukat elrendelő intézkedésig.

A *bűncselekmények és kihágások* kategóriájába is számos részletgazdag cikk, felhívás és tudósítás került, hiszen a korlátozó és tiltó intézkedések tömkelege magától értetődően és el nem ítéhető okokból a rendeletek kijátszását és sok mulasztást vont maga után. Nagyon gyakori volt például a megkülönböztető jel nem vagy nem megfelelő viselése, amelyet néhány napos elzárással büntettek. Az utazási tilalmat megszegőket néhány hónapos börtönbüntetéssel sújtották. De fény derült okirathamisítási ügyre is: lengyel zsidók „okmánygyárat” működtettek a városban, borsos áron kínálva a remek minőségű hamis iratokat a szökni akaróknak (Szamos, 1944. máj. 9., 3.). Emellett több élelmiszerjegy-hamisítási ügyről is beszámoltak. Amiről viszont ennél sokkal többet cikkeznek, az az elrejtett zsidó vagyonok keresésére indított hajsza. Teljesen hétköznapi eljárás volt akkoriban például a házkutatás, számos keresztény lakos részéről érkezett feljelentés: miszerint bizonyos zsidók gyanúsán kevés értéktárgyat jelentettek be az illetékes hatóságnak (Szamos, 1944. máj. 20., 3.). A teljes pénzügyi ellehetetlenítés kijátszására jellemző próbálkozás volt az értékek és vagyontárgyak befalazása, földbe, pincébe, esetleg padlásra rejtése. A buzgó kutatás sikerhez vezetett, ugyanis napról napra több volt az előkerülő értéktárgy, ez pedig folyamatos lázban tartotta a szerkesztőséget. Egyik ilyen jellegű cikk félmillió pengő értékű, elásott ékszerek megtalálásáról számolt be (Szamos, 1944. máj. 17., 3.). Megfigyelhető ugyanakkor az is,

hogy a jelentősebb vagyonok kézre kerítését valóságos kincsvadászati akciókként tárták az olvasók elé. „A zsidó szellemre jellemző, hogy a gyönyörű külsejű ház belül csupa piszok. Az udvarban, amit kívülről nem láthattak, egy hajder, magyarul ortodox zsidó iskola volt, ahol a »választott nép« kaftános fiai a Talmudból és Cion könyveiből tanulták, hogy hogyan hódítsák meg a világot a zsidóság számára. Jellemző azonban vallásos buzgóságukra, hogy a szentírások olvasása mellett a kincsgyűjtésre is ráérttek [...]” (Szamos, 1944. máj. 25., 4.). Ez azonban nemcsak a Szamosra vagy Szatmárnémetire volt jellemző, hiszen országosan is becslések és kimutatások jelentek meg arról, hogy mekkora értékű vagyont birtokoltak a zsidók. Ezeket a kimutatásokat rendszerint regionális lapokból is átvették (Szamos, 1944. máj. 25., 4.). Pontosán erről szól az a cikk is, amelyben megírták, hogy értekezletén a Magyar Megújulás Pártja megállapította, hogy összesen még 8-10 milliárd pengőre becsülhető a zsidó tulajdonban lévő műtárgyvagyon (Szamos, 1944. ápr. 25., 2.). Csak Szatmárnémeti városában megközelítőleg 4 millió pengő értékű készpénzt, ékszert és értékpapírt szolgáltatottak be a zsidók, írták (Szamos, 1944. máj. 6., 3.). Ugyanakkor később arról is beszámoltak, hogy ez csupán kis része a tényleges vagyonuknak. Ez már csak abból a tényből is jól látszik, közölték, hogy a táborba szállítás első napján 65 ezer, míg a másodiknapon 22 ezer pengőt szolgáltatottak be a zsidók (Szamos, 1944. máj. 23., 3.). E kategória fontos törvényszegéstípusa még a táborba zárás elől való szökési kísérlet, amit egyébként az ország összes területén megkísérelt néhány zsidó. A bujkáló zsidók esetét is megírták, mint ahogy néhány szökési kísérletet is a táborból (Szamos, 1944. máj. 6., 3.). Ezeket a zsidókat sok esetben keresztények segítették. Azonban a zsidóbújtatást fegyházzal büntették (Szamos, 1944. máj. 17., 5.). A táborból való elszállítás elől is szintén többen próbáltak elrejtőzni (Szamos, 1944. jún. 12., 3.).

A legutolsó kategória a *deportálást követő időszak eseményeit* foglalja magába. Elsőként dőlyfősen arról számoltak be, hogy mennyire megcsappantak az intellektuális bűncselekmények, amióta a zsidókat a gazdasági-üzleti életből kikapcsolták, és kényszerlakhelyet biztosítottak nekik. A szerkesztőség szerint ezzel kapcsolatban mindközül a legjobb hír a feketepiac eltűnése (Szamos, 1944. máj. 23., 2.). Továbbá árcsökkenést figyeltek meg a piacon is „jellegzetes kinézésű zsidó árusok” eltűnésével. Az ő portékájuk a piszokról volt nevezetes, fogalmaztak. A cikkíró S. M. azzal összegzi eszmefuttatását, hogy senkinek nem hiányoznak a zsidók (Szamos, 1944. máj. 12., 7.).

Ma már ismert, hogy a Szatmárnémetiben felállított gettóból összesen 18.863 személyt szállítottak el, hat transzporttal, Szatmárnémeti–Kassa–Auschwitz–Birkenau útvonalon. Május 19-én 3000, 22-én 3300, 26-án 3336, 29-én 3306, 30-án 3300, végül pedig június 1-jén 2615 zsidót hurcoltak el.³⁹ Nem meglepően arról konkrétan nem számolt be a napilap, hogy mely napokon hány transzporttal, hány zsidót és hová vittek. Azt viszont megírták, hogy a környéken hány zsidót gyűjtöttek táborba (Szamos, 1944. máj. 10., 2.). Hogy miért is volt szükség a zsidók összetömörítésére, azt egy fővárosból átvett hír közlésével indokolták: a zsidók szoros összeköttetésben álltak az ellenséggel, ezt a rengeteg kémkedési ügy is alátámasztja, írták. Ugyanitt burkoltan közölték az elszállítás tényét, ugyanis leírták, hogy Ungvár, Munkács, Kassa, Beregszász, Máramarossziget és Huszt kör-

nyékén a zsidóság „már kivonult a lakosság köréből” (Szamos, 1944. ápr. 28., 2.). Ehhez hasonlóan később már Szatmárnémeti vonatkozásában is jelentették, hogy kiürítették a zsidótábort: felszabadultak a gettó lakásai, zsidótlanítva lett a város, írták. Mindezek azonban nem külön hírekben jelentek meg, csupán mellékesen említették az elszállítás tényét, további intézkedéseket sejtetve. Miután ugyanis a szatmári zárt tábor már kiürült, közölték, hogy a főispán elrendelte az ottani lakások fertőtlenítését, rendbehozatalát és összeírását. Ezek után megkezdik a lakások kiosztását a keresztény lakosság körében (Szamos, 1944. jún. 3., 3.). Később arról tájékoztattak, hogy az elkobzott lakásokat a sokgyermekes és egészségtelen házakban élő szatmári magyar dolgozók körében fogják kiosztani (Szamos, 1944. máj. 27., 4.). Június 9-én már közzétették azt is, hogy közel háromezer lakás szabadult fel. Nagy az érdeklődés, mert ezügyben a lakáshivatalhoz eddig már 3200 kérvényt adtak le, viszont szelektálni fognak, és csak a leginkább rászorulóknak majd lakást (Szamos, 1944. június 9., 3.). Ugyanakkor Szatmárnémetiben nemcsak lakóházak gyanánt utalták ki az elszállított zsidók egykori otthonait, hanem egyes szociális intézmények, mint a városi aggmenház és a bölcsőde is ezekben a házakban kaptak helyet (Szamos, 1944. máj. 12., 7.). Innen indult és terjedt el országszerte dr. Endrődy Barna főispán ötleteként a felruházási akció is. Ez azt jelentette, hogy a zsidó lakásokban felhalmozott ruhaneműket is kiosztották. Megírták, hogy hatezer szatmári lakos igényelt ilyesfajta ruhaneműt. De az élelmiszereket is felkutatják, és közfogyasztásba bocsátják, hangzott az újabb ígéret a főispántól. Megtudhattuk azt is, hogy korábban már hatezer fő jelezte, hogy igényt tart a lakásokban hagyott ruhaneműkre (Szamos, 1944. máj. 20., 3.). A városban ezzel a feladatkörrel a Népjóléti Ügyosztály foglalkozott (Szamos, 1944. máj. 30., 3.). A zsidók elszállítása után a használati tárgyaikon kívül tovább folyt a hajsza az elrejtett vagyonok után is (Szamos, 1944. jún. 15., 3.). Kétségkívül sikeresen, hiszen júniusban már többmilliót érő vagyontárgyak megtalálásáról számoltak be (Szamos, 1944. jún. 9., 3.). Kiderült ugyanakkor, hogy zsidó holmit keresztények is elrejtettek, így játszván ki a zsidók bejelentési kötelezettségét. Ez sok esetben közös megegyezés alapján történt, ideiglenes megőrzésre vették át a zsidók értékeit (Szamos, 1944. máj. 22., 5.). A keresztények efféle magatartását megtévelyedésként tálalták (Szamos, 1944. máj. 11., 2.).

V. Következtetések

Az előzetes feltevéseim bizonyítást nyertek, ugyanis láthatóan a Szamos, Szatmárnémeti egyetlen magyar nyelvű sajtóorgánusaként folyamatosan és részletesen tájékoztatta a város lakosságát arról, hogy milyen zsidóellenes rendeletek jelentek meg, és hogy ezeket helyi közigazgatási szinten hogyan ültették gyakorlatba. Az a nézet tehát, hogy a zsidó lakosság életkörülményeinek ellehetetlenítése, gettóba zárása és az országból való erőszakos, szervezett deportálása a keresztény lakosok tudta nélkül, titokban ment volna végbe, e kutatás fényében is megcáfolható.

A sajtóanyagok mélyreható vizsgálata lehetőséget nyújtott betekintenünk a korabeli magyar lakosság tájékozódási opcióiba. Az írott magyar sajtót kép-

viselő napilap ugyanis ontotta magából az antiszemitizmust: uszított, radikális véleményt formált, kiközösített, ferdített, szépített és idealizált, elhallgatta/letagadta/módosította az igazságot, és kétségkívül erőteljesen befolyásolt is. A három fókuszperiódus zsidókról szóló cikkeit figyelemmel követve jól kivehető az a fokozatosság, amely jellemezte az államigazgatásnak a zsidókérdésről alkotott nézeteit, valamint a radikalizálódás mértékét, ami elvezetett az extrém gyorsaságú deportáláshoz. Mert az újságlapokat olvasva arról ugyan nem vonhatunk le konkrét következtetéseket, hogy milyen volt a korabeli közhangulat, és hogy az egyszerű ember hogyan viszonyulhatott a zsidók elnyomásához, arra viszont abszolút rávilágít a *Szamos*, ahogyan ezt a kérdést az államvezetés rendezni próbálta, és ahogyan befolyásolni kívánta az olvasóközönséget. A napilap cikkei ugyanis szerzői minőséget nem vállalva, névtelenségbe burkolózva mutattak rá arra, hogy ezeket a kormány propagandaeszközként használta, maximális cenzúrázást bevetve. Az újság nemcsak megfelelt a szélsőjobboldali törekvéseknek, belesimulva a radikális világnézetbe, de véleményét szilárdan hangoztatva helyi szinten a nemzetiszocialista célt is próbálta előre mozdítani. A *Szamos*-ban tetten érhető és jól követhető az az országos zsidótlanítási program, amelyet a Sztójay-kormány végre kívánt hajtani: úgy és akképp próbálták befolyásolni a közhangulatot, hogy a lakosság végül beavatkozás nélkül végig nézze a holokauszt magyarországi „kiemelkedő teljesítményét”. Mert bár a megvizsgált sajtóanyag fényében az nyilván nem állítható, hogy a keresztény lakosság tudatában lett volna az auschwitzi történéseknek, de az kijelenthető, hogy arról nagyon is sok információt kaptak, hogy a törvények éppen milyen pontokon korlátozták a zsidók életterét, és hogy mely jogaikról fosztották meg őket. Az újság nem nyújtott teljes körű tájékoztatást, de elegendő információt közöltek a hasábjain ahhoz, hogy a lakosság egyértelműen levonja azt a következtetést, hogy a zsidókat üldözték. A kegyetlen és embertelen bánásmód és az, hogy hová is kerülnek a kisebbség tagjai a „zsidótlanítás” után, értelemszerűen nem jelentek meg a napilapban. Hiszen a politikai propaganda célja nem a zsidók áldozatszerepben való feltüntetése volt. Ehelyett a bűnös, romlott, nemkívánatos ellenségszemszög volt az, amelybe őket beskatulyázták. Emellett ugyanakkor a vizsgált sajtótermék olyan érat mutat be a saját szűrőjén keresztül, amelyben a nélkülöző egyszerű embereknek, akik nemzetgyűlölők és erőteljes hazafiasságtól fűtöttek voltak, a politika teljes mértékben megszabta az életvitelüket.

A számadatokat tekintve is megállapítható, hogy a *Szamos* nagyon sokat foglalkozik a zsidókérdéssel: összesen 374 cikket közöltek a zsidókról. Viszont, ha azt a tényt vesszük alapul, hogy napilapról van szó, az eredmény nem mondható meglepőnek, hiszen jellegéből adódóan, az újdonságokról naponta volt lehetősége beszámolni. Valamint emellett egy terjedelmesebb újságnak is tekinthető a maga 12-14 oldalával: ez azt is jelenti, hogy sokkal több oldalon volt lehetősége a zsidókérdésről beszámolni. Ezt maximálisan kihasználva naponta értesítette az olvasókat a rendeletekről, tájékoztatott a kihágásokról, közölte a belpolitika szélsőjobboldali hangjait. Összességében 374 különálló cikkben írtak a zsidókról, a zsidóknak. Az 1940. szeptember–decemberi periódusban összesen 59 zsidókról szóló cikk található, a következő periódusban némiképp növekszik ez a szám,

ekkor 66 különböző írást közöltek. Az utolsó fókuszperiódusban pedig csaknem ennek négyszeresére ugrik a zsidókat érintő cikkek mennyisége. 1944. január–júliusában ugyanis 249 cikk került elemzésre. Jól látható, hogy a *Szamos* többször és többet írt a zsidóságról a „végső megoldás” gyakorlatba ültetésének kezdetével és időbeni előrehaladtával. Ez abszolút rávilágít arra, hogy a Sztójay-kormány nemcsak, hogy napirendi pontra tűzte és tűzette a sajtóval is a zsidókérdést, hanem mintegy legalizálta az antiszemita nézőpontot, a zsidóellenes hangvételt, ezáltal is hirdelve-terjesztve a fajgyűlöletet. A *Szamos* ugyanakkor kiválóan tükrözi a Sztójay-korszak szélsőségeségét is: a megszorító intézkedések végeláthatatlan sora egyszerre teremtett káoszt, ugyanakkor mindez egyszerre államilag maximálisan koordinált és kézben tartott volt. Az informatív jellegű hírműfajok többsége mellett a *Szamos*ban felbukkanó, név nélkül közölt véleményanyagok a magyarázó-értelmező jellegükkel arra világítanak rá, hogy gátlástalanságot nem ismervén mily mértékben és minőségben harapózhatott el az antiszemitizmus térhódítása a korabeli sajtóban.

Bármennyire is számít letűntnek a második világháború kora és meg-nem-ismételhetőnek az annak idején lezajlott népiirtás, a holokauszt, a korabeli sajtó vizsgálatára irányuló kutatás a jelenkor olvasójának is fontos üzenettel bír. Ez az üzenet pedig a politikai propaganda és a manipuláló sajtó összefonódásának vonalán ragadható meg: arra tanít, hogy mindig nyitott szemmel járjunk, és felelős állampolgárunk legyünk, hogy győződjünk meg a sajtóban olvasottak valóságáról, mielőtt minden leírt/elhangzott/látott információt készpénznek veszünk. És legfőképpen arra, hogy soha ne szűnjünk meg empaticusnak és emberségesnek lenni.

Bibliográfia:

Braham, R. L. és Tibori Szabó Z. szerk. (2008). *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, Budapest–Kolozsvár, Park Könyvkiadó–Koinónia.

Braham, R. L. (1997). *A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*, 2. kötet. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest.

Braham, R. L. (2015). *A népiirtás politikája, A holokauszt Magyarországon*, 1-2. kötet. Park, Budapest.

Carmilly-Weinberger, M. (1995). *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest.

Halmos S. (2008). *Szatmár vármegye zsidósága. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltár kiadványai, III. Tanulmányok*, 16. Sorozatszerkesztő: Nagy Ferenc, Nyíregyháza.

Kádár G. és Vági Z. (2005). *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Hannah Arendt Egyesület–Jaffa Kiadó, Budapest.

Kádár G. és Vági Z. (2013). *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944*. Jaffa Kiadó, Budapest.

Kuszalík P. (1996). *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Letöltve innen: www.kuszalik1.adatbank.transindex.ro/; letöltés: 2019. 03. 20.

Magyari T. (2005). *Adatfelvételi módszerek a társadalomkutatásban*. Kolozsvár, Presa Universitară Clujeană.

Sajtóforrások:

Szamos (1944). 10 milliárd pengő értékű műtárgy van a zsidóság kezén, 76. évf., 92. sz., április 25., 2.

Szamos (1944). 32 és fél millió pengő vagyont jelentettek be a kecskeméti zsidók, 76. évf., 117. sz., május 25., 4.

Szamos (1940). A Baross gondolat!, 72. évf., 278. sz., december 5., 1.

Szamos (1941). A belpolitika berkeiből, 73. évf., 142. sz., június 24., 4.

Szamos (1941). A belpolitika berkeiből, 73. évf., 145. sz., június 26., 4.

Szamos (1944). A hadműveleti területhez közel eső országrészekén végrehajtották már a városok és községek teljes zsidótalanítását, 76. évf., 95. sz., április 28., 2.

Szamos (1941). A magyar faj tisztasága, 73. évf., 138. sz., június 19., 1.

Szamos (1940). A miniszterelnök nagy beszéde a képviselőházban, 72. évf., 278. sz., december 5., 2.

Szamos (1944). A szatmári rendőrkapitányság bravúros nyomozás után 15 megbújt zsidót fedezett fel az egyik Kölcsey utcai befalazott pincében, Szatmáron, 76. évf., 130. sz., június 12., 3.

Szamos (1944). A szatmári zsidóság csak kis hányadát jelentette és szolgáltatotta be vagyonának és értékeinek, 76. évf., 115. sz., május 23., 3.

Szamos (1941). A városi közgyűlés is hozzájárult az új vágóhid egymillió pengős költséggel való felépítéséhez, 73. évf., 144. sz., június 26., 2.

Szamos (1944). A zsidó táborok felállítása óta sokkal kevesebb bűncselekmény fordul elő, 76. évf., 115. sz., május 23., 2.

Szamos (1940). A zsidó virág- és kegyeszerárusok kitiltása a keresztény temetőkből és azok környékéről, 72. évf., 247. sz., október 27., 3.

Szamos (1940). Az állampolgárságok revíziója várható, 72. évf., 207. sz., szeptember 11., 2.

Szamos (1944). Az ezeregyéjszaka meséi elevenednek meg a zsidó lakások rejtekhelyein, 76. évf., 135. sz., június 15., 3.

Szamos (1944). Beregszászon 15.000 zsidót gyűjtöttek táborba, 76. évf., 105. sz., május 10., 2.

Szamos (1941). Egész sor kihágási ügyet tárgyalt a közigazgatási rendőri büntetőbíró, 73. évf., 207. sz., szeptember 10., 6.

Szamos (1944). Egyre-másra kerülnek napvilágra az elrejtett, vagyontérő zsidóértékek, 76. évf., 111. sz., május 17., 3.

Szamos (1944). Felszabadultak a zárt tábor lakásai, megkezdődnek a munkás lakáskiigénylések kielégítései, 76. évf., 124. sz., június 3., 3.

Szamos (1944). Fontos rendeleteket adott ki a kormány, 76. évf., 73. sz., március 31., 1.

Szamos (1941). Hat törvényjavaslat felett dönt a Képviselőház, 73. évf., 137. sz., június 18., 4.

Szamos (1944). Hatezren kértek Szatmáron a zsidóktól átvett ruhaneműkből, 76. évf., 113. sz., május 20., 3.

Szamos (1944). Hozzávetőleges becslés szerint négy millió pengő értékű készpénzt, ékszer és értékpapírt szolgáltatott be Szatmáron a zsidók, 76. évf., 102. sz., május 6., 3.

Szamos (1941). Internáltak három szatmári valutaüzért, 73. évf., 138. sz., június 19., 7.

Szamos (1941). Jud Süss, 73. évf., 156. sz., július 10., 7.

Szamos (1944). Keresztény öntudat és hit a gazdasági gyógyulás szolgálatában, 72. évf., 287. sz., 1940. december 15., 5.

Szamos (1944). Két jelentős szociális intézmény megvalósítását tette lehetővé a zsidó birtokok zár alá vétele, 76. évf., 107. sz., május 12., 7.

Szamos (1944). Két zsidó nő kiszökött a táborból, 76. évf., 102. sz., május 6., 3.

Szamos (1941). Kitoloncoltak két zsidó családot Nagykárolyból, 73. évf., 170. sz., július 25., 5.

Szamos (1944). Látogatás a zsidótalanított ócskapiacra, 76. évf., 107. sz., május 12., 7.

Szamos (1944). Legújabb: A Magyar Távirati Iroda lapzártakor érkezett jelentései – A Sztójay-kormány bemutatkozását lelkesedéssel fogadta az országgyűlés, 76. évf., 116. sz., május 24., 6.

Szamos (1944). Magukról megfélemedezett keresztény magyarok részt vettek Szatmáron is a zsidó vagyonok elrejtésében, 76. évf., 106. sz., május 11., 2.

Szamos (1941). Maximálták a piaci árakat, 73. évf., 140. sz., június 21., 3.

Szamos (1941). Megélénkül a belpolitikai élet, 73. évf., 131. sz., június 10., 2.

Szamos (1944). Mesébe illő kincseket találtak egy ungvári zsidóházban, 76. évf., 117. sz., május 25., 4.

Szamos (1941). Mindent Erdélyért!, 73. évf., 124. sz., május 31., 4.

Szamos (1941). Nagyfontosságú ügyeket tárgyal az Erdélyi Párt országos elnöki tanácsa, 73. évf., 195. sz., augusztus 26., 6.

Szamos (1944). Nem tudták megmondani, hogy van-e oltár a református templomban, 76. évf., 104. sz., május 9., 3.

Szamos (1944). Nyusztprém köpeny, bársony bochersapka, nászing és más rekvizitumok kerülnek elő a zsidó rejtékhelyekről, 76. évf., 128. sz., június 9., 3.

Szamos (1941). Ötezer kulacs..., 73. évf., 133. sz., június 12., 3.

Szamos (1944). Ötven egészségtelen odúban lakó üzemi munkáscsalád kap legelőször lakást Szatmáron, 76. évf., 128. sz., június 9., 3.

Szamos (1940). Pál Gábor az erdélyi képviselők csoportjának elnöke nagy beszédet tartott a képviselőházban, 72. évf., 277. sz., december 4., 2.

Szamos (1944). Rövidesen megindul Szatmáron a lakáskiutalás, 76. évf., 119. sz., május 27., 4.

Szamos (1944). Sok bejelentés történik a rendőrkapitányságon zsidóértékek elrejtéséről, 76. évf., 113. sz., május 20., 3.

Szamos (1944). Sok keresztény fogadott el zsidóértéket Szatmáron megőrzés végett, 76. évf., 114. sz., május 22., 5.

Szamos, 72. évf., 207. sz., 1940. szeptember 11., 4.

Szamos, 72. évf., 221. sz., 1940. szeptember 27., 3.

Szamos (1940). Szatmáron megkezdték a zsidótörvény alkalmazását, 72. évf., 254. sz., november 7., 3.

Szamos (1944). Sztójay Döme alakította meg az új magyar kormányt, 73. évf., 67. sz., március 23., 1-2.

Szamos (1944). Sztójay Döme miniszterelnök: A nemzet élet-halál harcával a szovjet halálos ölelésétől akar megmenekülni, 76. évf., 116. sz., május 24., 1.

Szamos (1941). Teljesen zsidómentes volt a szatmári hetipiac, 73. évf., 124. sz., május 31., 6.

Szamos (1941). Tömeges kivégzések Romániában, 73. évf., 149. sz., július 2., 2.

Szamos (1944). Varázslat a Népjóléti Ügyosztályban, 76. évf., 120. sz., május 30., 3

Szamos (1941). Városkép a „szovjetparadicsomból”, 73. évf., 205. sz., szeptember 6., 8.)

Szamos (1941). Vasárnap hajnalban megkezdődött a német–orosz háború, 73. évf., 142. sz., június 24., 1.

Szamos (1941). Visszaköltözhetnek Máramaros megyéből Galíciába a zsidók, 73. évf., 164. sz., július 19., 6.

Szamos (1944). Vitéz Endre László államtitkár rádióbeszéde, 76. évf., 142. sz., június 26., 2.

Szamos (1944). Vitéz Kolosváry Borcsa Mihály államtitkár-kormánybiztos tervei, 76. évf., 86. sz., április 18., 3.

Szamos (1944). Vitéz Kolosváry Borcsa Mihály sajtókormánybiztos rádióbeszéde az új magyar szellemiségről, 76. évf., 114. sz., május 22., 2.

Szamos (1944). Zsidóbújtatásért harmincnapra elzárásra ítélte a rendőrbíró-ság Gampe István Félix-fürdői szállodást, 76. évf., 111. sz., május 17., 5.

Jegyzetek:

1 Komoróczy G. (2016). *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe (2000) - A pesti gettó falánál (2015)*. Abovo, Budapest, 16.

2 Gonda L. (1992). *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Századvég, Budapest, 216.

3 Komoróczy G., 2016, 21.

4 Gonda L., 1992, 217.

5 Tibori Szabó Z. (2007). *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*. Kolozsvár, Koinónia, 20.

6 Braham, R. L. (2015). *A népirtás politikája, A holokauszt Magyarországon*, 1-2. kötet. Park, Budapest, 238.

7 Gonda L., 1992, 217.

8 Komoróczy G., 2016, 24.

9 Tibori Szabó Z., 2007, 21.

10 Braham, R. L. (1997). *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*, 2. kötet. Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 314.

11 Kádár G. és Vági Z. (2005). *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Hannah Arendt Egyesület–Jaffa Kiadó, Budapest, 106.

- 12 Komoróczy G., 2016, 30.
- 13 Gonda L., 1992, 221.
- 14 Kádár G. és Vági Z. (2013). *A végső döntés. Berlin, Budapest, Birkenau 1944.* Jaffa Kiadó, Budapest, 159.
- 15 Gonda L., 1992, 223.
- 16 Komoróczy G., 2016, 31.
- 17 Gonda L., 1992, 223–24.
- 18 Carmilly-Weinberger, M. (1995). *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944).* MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 312–313.
- 19 Kádár G. és Vági Z., 2013, 172.
- 20 Gonda L., 1992, 224.
- 21 Komoróczy G., 2016, 31.
- 22 Komoróczy G., 2016, 31.
- 23 Braham, R. L., 1997, 743.
- 24 Kádár G. és Vági Z., 2005, 164.
- 25 Komoróczy G., 2016, 31.
- 26 Komoróczy G., 2016, 32.
- 27 Kuszálík P. (1996). *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989.* Letöltve innen: www.kuzalik1.adatbank.transindex.ro/; letöltés: 2019. 03. 20.
- 28 Magyar T. (2005). *Adatfelvételi módszerek a társadalomkutatásban.* Kolozsvár, Presa Universitară Clujeană, 23–24.
- 29 Braham, R. L. és Tibori Szabó Z. szerk. (2008). *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája,* Budapest–Kolozsvár, Park Könyvkiadó–Koinónia, 345.
- 30 Braham, R. L. és Tibori Szabó Z. szerk., 2008, 345–346.
- 31 Halmos S. (2008). *Szatmár vármegye zsidósága. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei levéltár kiadványai, III. Tanulmányok, 16.* Sorozatszerkesztő: Nagy Ferenc, Nyíregyháza, 46.
- 32 Braham, R. L. és Tibori Szabó Z. szerk., 2008, 346.
- 33 Halmos S., 2008, 21.
- 34 Braham, R. L. és Tibori Szabó Z. szerk., 2008, 349.
- 35 Braham, R. L. és Tibori Szabó Z. szerk., 2008, 305.
- 36 Braham, R. L. és Tibori Szabó Z. szerk., 2008, 328.
- 37 Braham, R. L. és Tibori Szabó Z. szerk., 2008, 350.
- 38 Braham, R. L. és Tibori Szabó Z. szerk., 2008, 350.
- 39 Braham, R. L. és Tibori Szabó Z. szerk., 2008, 305.